

STEVEN PINKER

Az erőszak alkonya

TEST ÉS LÉLEK

Sorozatszerkesztő
Kovács Ilona – Pléh Csaba

STEVEN PINKER

Az erőszak alkonya

Hogyan szelődött meg az emberiség?

Fordította

GYÁRFÁS VERA

TYPOTEX

A könyv megjelenését az Óbudai Egyetem és a Technológiai Oktatásért Alapítvány konzorciumában megvalósult EFOP-3.4.4-16-2017-00019 azonosítójú, „Az Óbudai Egyetem STEM stratégiai fejlesztései” elnevezésű projekt támogatta.

Steven Pinker: *The Better Angels of Our Nature. Why Violence Has Declined*

Copyright © 2011 by Steven Pinker.

All rights reserved.

Hungarian translation © Gyárfás Vera, 2018

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2018

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 965 0

ISSN 1417-6793

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado) oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

Felelős szerkesztő: Széll Szilvia

Tördelés: Janković Milán

Borítóterv: Somogyi Péter

Készült a Multiszolg Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Kajtor Bálint

TARTALOM

ELŐSZÓ	13
1. IDEGEN ORSZÁG	21
Emberi őstörténet	22
Homéroszi Hellász	24
A héber Biblia	26
A Római Birodalom és a korai kereszténység	32
Középkori lovagok	38
Európa az újkorban	39
Becsület Európában és az Egyesült Államok korai történetében	42
A 20. század	44
2. A BÉKETEREMTÉS FOLYAMATA	53
Az erőszak logikája	53
Erőszak az ember őseinél	59
Az emberi társadalom típusai	63
Az erőszak mértéke az államba szerveződött és államszervezet nélkül élő társadalmakban	70
A civilizáció és sérelmei	81
3. A CIVILIZÁCIÓ FOLYAMATA	83
A gyilkosságok számának csökkenése Európában	85
Az európai gyilkosságok ritkulásának magyarázata	89
Az erőszak és az osztály	106
Erőszak a világban	111
Erőszak ezekben az Egyesült Államokban	117
A civilizáció felbomlása az 1960-as években	134
Újracivilizálódás az 1990-es években	144

4. A HUMANITÁRIUS FORRADALOM	159
Babonás öldöklés: emberáldozat, boszorkányság és vérvád	165
Babonás öldöklés: az istenkáromlókkal, az eretnekekkel és a hitehagyottakkal szembeni erőszak	170
Kegyetlen és szokatlan büntetések	176
Halálbüntetés	181
Rabszolgaság	185
Az önkényuralom és a politikai erőszak	191
A nagy háborúk	194
Hogyan kezdődött a humanitárius forradalom?	201
Az empátia felemelkedése és az emberi élet tisztelete	209
A levelek köztársasága és a felvilágosodás humanizmusa	212
A civilizáció és a felvilágosodás	218
Vér és föld	221
5. A HOSSZÚ BÉKE	224
Statisztikák és narratívák	225
Tényleg a 20. század a legrosszabb?	228
A halálos kimenetelű konfliktusok statisztikája 1. rész: A háborúk időbeli eloszlása	236
A halálos kimenetelű konfliktusok statisztikája 2. rész: A háborúk nagyságrendje	247
A nagyhatalmak háborújának pályája	260
Az európai háborúk pályáíve	266
A hobbesi háttér és korszakok dinasztiai és vallások szerint	270
Három áramlat a szuverenitás korában	273
Az ellenfelvilágosodás ideológiai és a nacionalizmus kora	276
Humanizmus és totalitarianizmus az ideológia korában	283
A hosszú béke: néhány szám	289
A hosszú béke: viszonyulások és események	295
A hosszú béke egyben nukleáris béke is?	309
Demokratikus béke-e a hosszú béke?	319

A hosszú béke liberális béke?	327
A hosszú béke Kant békéje?	331
6. AZ ÚJ BÉKE	338
A háború alakulása a világ többi részén	340
A népiirtások alakulása	366
A terrorizmus pályaíve	390
Ahol angyal se jár	409
7. A JOGI FORRADALMAK	428
Az állampolgári jogok és a lincselés, valamint a rasszista pogromok visszaszorulása	432
A nők jogai és a nemi erőszak, valamint a bántalmazás visszaszorulása	446
A gyermekjogok és a csecsemőgyilkosság, a testi fenytés, a gyermekbántalmazás, valamint a megfélemlítés visszaszorulása	469
Melegjogok, a meleg bántalmazásának visszaszorulása és a homoszexualitás legálissá tétele	504
Az állatjogok, valamint az állatokkal szembeni kegyetlen bánásmód visszaszorulása	512
Honnan erednek a jogi forradalmak?	534
A történelemtől a pszichológiáig	540
8. BELSŐ DÉMONOK	542
A sötét oldal	543
Az erkölcsiség szakadéka és a tiszta gonoszság mítosza	548
Az erőszak szervei	558
Ragadozás	570
Dominancia	576
Bosszú	591
Szadizmus	610
Ideológia	620
Tiszta gonoszság, belső démonok és az erőszak visszaszorulása	633

9. A BENNÜNK ÉLŐ ANGYALOK	635
Az empátia	638
Önuralom	656
Újabb keletű biológiai evolúció?	677
Moralitás és tabu	688
Értelem	709
10. ANGYALSZÁRNYON	740
Jelentős, de következtelen	741
A pacifista dilemmája	748
A Leviatán	750
Szelíd kereskedelem	752
A nők fokozódó szerepe	754
A táguló kör	759
Az értelem mozgólépcsője	760
Gondolatok	762
<i>Jegyzetek</i>	769
<i>Irodalom</i>	820
<i>Magyar nyelvű irodalom</i>	858
<i>Ábrák jegyzéke</i>	860
<i>Névmutató</i>	863

Evának, Carlnak és Ericnek,
Jacknek és Davidnek,
Yaelnek és Danielle-nek

...mert ők öröklik a földet.

Miféle szörnylény hát az ember? Micsoda eddig nem volt teremtmény, szörnyeteg, zűrzavar, micsoda ellentmondás, a természet milyen csodája? Mindenek bírása és ostoba földi féreg; az igazság letéteményese és a bizonytalanság, a tévedés kloákája; a mindenség dicsősége és ugyanakkor hulladéka.*

Blaise Pascal

* Pődör László fordítása.

Előszó

Könyvem témája talán az emberiség történelmének legfontosabb eseménye. Akár hiszik, akár nem – és jól tudom, hogy a legtöbben nem hiszik el –, az idők során fokozatosan csökkent az erőszak mértéke, így valószínűleg most éljük az emberiség történetének legbékésebb napjait. A folyamat természetesen nem nevezhető zökkenőmentesnek; nem szüntette meg teljes mértékben az erőszakot; és korántsem biztos, hogy folytatódik. De akár ezredévekben, akár években mérjük az időt, szembetűnő a változás, legyen bár szó a pusztító háborúkról vagy a gyerekverésről.

Az élet minden területén megfigyelhető az erőszak visszahúzódása. Egészen más a mindennapi élet, ha folyamatosan félnünk kell, hogy elrabolnak, meg-erőszakolnak vagy meggyilkolnak, és nehéz megvalósítani a fejlett művészetet, tanulást vagy kereskedelmet, ha a támogatásukra szolgáló intézményeket már megépítésük pillanatában kifosztják vagy felgyújtják.

Az erőszak történelmi pályáíve nemcsak azt érinti, ahogy éljük az életünket, hanem azt is, ahogy értelmezzük azt. Mi is lehetne fontosabb az élet értelmével és céljával kapcsolatos felfogásunk szempontjából, mint annak eldöntése, hogy az emberiség erőfeszítései hatására jobb vagy rosszabb dolgunk lett az idők során? És mindenekelőtt hogyan értelmezzük a *modernséget* – azt, hogy az individualizmus, a kozmopolitanizmus, a logika és a tudomány erői hogyan ásták alá a családot, a törzset, a hagyományt és a vallást? Nagyon sok múlik azon, hogyan tekintünk e változás örökségére: úgy látjuk-e a világot, mint a bűn, a terrorizmus, a népiirtás és a háború rémálmát, vagy olyan időszakként értékeljük, amely – a történelem léptékével mérve – soha nem látott békés, áldott együttélést hozott.

Az emberi természettel kapcsolatos felfogásunkra is kihat, hogy az erőszak alakulását pozitív vagy negatív előjellel értelmezzük-e. Az emberi természet biológiában gyökerező elméleteit gyakran emlegetik együtt az erőszakkal kapcsolatos fatalizmussal, annak az elméletnek pedig, miszerint az elme tiszta lappal indul a fejlődés útján, én éppen az ellenkezőjét gondolom. Hogyan kellene értelmeznünk az élet természetes állapotát, amikor először jelent meg az emberi faj, és megkezdődtek a történelmi folyamatok? Ha úgy véljük, hogy az erőszak erősödött,

akkor azt is mondjuk, hogy a világ megfertőzött minket, méghozzá valószínűleg visszafordíthatatlanul. Ha azonban úgy véljük, hogy csökkent, azt sugalljuk, hogy csúnyán kezdtük, a civilizáció vívmányai azonban nemes irányba fordítottak, és remélhetjük, hogy továbbra is erre tartunk.

Könyvem hosszú, de ez nem is lehet másképp. Először is meg kell győződnöm az olvasót, hogy az erőszak valóban csökkent a történelem során, mert jól tudom, hogy már maga a gondolat is szkepticizmust, hitetlenséget, olykor haragot vált ki. Kognitív tulajdonságaink hatására úgy véljük, hogy erőszakos időköt élünk, és ezt erősíti a média is, amelynek mottója a „vérszagra gyűl az éji vad”. Az emberi elme általában annak alapján becsüli meg egy esemény valószínűségét, hogy mennyire könnyen idéz fel rá példákat, márpedig vérontással kapcsolatos jelenetek könnyebben árasztják el a nappalinkat és égnek be az emlékezetünkbe, mint a végelgyengülésben elhunyt embereket ábrázoló képsorok.¹ Bármilyen alacsony az erőszakos halálesetek aránya, abszolút számuk mindig elegendő lesz az esti hírek feltöltéséhez, ezért az emberek erőszakkal kapcsolatos benyomása eltér a valós arányoktól.

Veszélyérzetünket a morális pszichológia is torzítja. Azzal nem állíthatunk aktivistákat az ügyünk mellé, hogy bejelentjük, milyen jól alakulnak a dolgok, a jó hírek hozóit pedig gyakran hallgatásra kérik, nehogy az emberek elbázzák magukat. Ráadásul szellemi kultúránk jelentős része vonakodik elismerni, hogy bármi jó lehet a civilizációban, a modernségben és a nyugati társadalomban. Az örökkön jelen lévő erőszakkal kapcsolatos illúziót elsődlegesen azonban éppen az erőszakot visszaszorító erők egyike teremti meg. Az erőszakos viselkedés hanyatlásával párhuzamosan egyre inkább háttérbe szorult az erőszakot eltűrő vagy dicsőítő hozzáállás, márpedig legtöbbször a hozzáállás számít. Az emberi történelem tömeges rémtetteihez képest semmisségnek tűnik egy texasi gyilkos halálos injekciója vagy éppen egy gyűlölet-bűncselekmény, amelynek során huligánok félemlítik meg egy-egy etnikai kisebbség tagját. Mai nézőpontból azonban ezek éppen azt bizonyítják, hogy milyen mélyre sülyedtünk, nem pedig azt, hogy mennyivel magasabbra tettük a léceket.

E prekoncepciók elosztatásához számokat kell felsorakoztatnom, adatbázisokból kiollózott és grafikonokon ábrázolt számokat. Minden esetben elmagyarázom, honnan származnak a számok, és igyekszem rávilágítani, hogyan áll belőlük össze a kép. Azt szeretném megérteni, miképpen csökkent az erőszak a legkülönbözőbb szinteken – a családban, a szomszédságban, a törzsek és egyéb felfegyverzett klikkek, illetve a nagyobb nemzetek és államok között. Ha a különböző rétegekben jellemző erőszak történetének egyedi pályaíve lenne, mindegyikről külön könyvet kellene írni. Újra és újra meglepődöm ellenben azon, hogy az általános trendek a jelenből nézve minden rétegben csökkenést mutatnak. Így aztán egyetlen műben érdemes dokumentálni a különböző trendeket, hogy felfedhessük a közös pontokat az előfordulások időpontjában, jellegében és okában.

Remélem, sikerül meggyőzőnöm az olvasót, hogy túl sokféle erőszak változott egyazon irányban ahhoz, hogy véletlennek tekinthessük, ez pedig magyarázatra szorul. Természetes törekvés erkölcsi tanmeseként – a jó és a rossz hősiek küzdelmeként – bemutatni az erőszak történetét, nekem azonban más a kiindulópontom. Az én megközelítem tudományos, abban a tágabb értelemben, hogy magyarázatokat keresek az eseményekre. Lehet, hogy felfedezzük, hogy a béke egy bizonyos vívmányát erkölcsi vállalkozóknak és mozgalmaiknak köszönhetjük. De az is lehet, hogy prózaibb magyarázatra bukkanunk, valamilyen technológiai, kormányzati, kereskedelmi vagy tudományos változásra. Ugyanakkor az erőszak visszaszorulását nem értelmezhetjük a fejlődés megállíthatatlan motorjaként, amely a tökéletes béke ómegájához tart. Sokkal inkább embercsoportok különböző korszakokban jellemző viselkedésének statisztikai trendgyűjteményéről van szó, és mint ilyen, lélektani és történelmi magyarázatra szorul: hogyan kezeli az emberi elme a változó körülményeket.

Könyvem jelentős részében az erőszak és az erőszakmentesség pszichológiáját járom körül. A tudatelméletek közül a kognitív tudomány, az affektív és kognitív idegtudomány, a szociál- és evolúciós pszichológia, valamint az emberi természetet kutató, a *Hogyan működik az elme*, a *The Blank Slate* (A tiszta lap) és a *The Stuff of Thought* (A gondolkodás működése) című munkáimban feltérképezett tudományterületek lesznek segítségemre. E felfogás szerint az elme azoknak az agyban lévő kognitív és érzelmi képességeknek az összetett rendszere, amelyek az evolúció folyamatainak köszönhetik szerkezetüket. E képességek egy része különféle erőszakra hajlamosít bennünket. Mások – ahogy Abraham Lincoln mondta, „a bennünk élő angyalok” – együttműködésre és békére sarkallnak. Az erőszak visszaszorulásának magyarázatához azonosítanunk kell kulturális és anyagi környezetünk azon változásait, amelyek zöld utat adtak békés motivációinknak.

Végezetül be kell mutatnom, hogyan alakította történelmünk a pszichológiánkat. Az ember dolgaiban minden mindennel összefügg, és ez különösen igaz az erőszakra. A békésebb társadalmak az idő és a tér minden pontján gazdagabbak, egészségesebbek, tanultabbak, szabályozottabbak, jobban tisztelik a nőket, és nagyobb a hajlandóságuk a kereskedelemre. Nehéz lenne megmondani, hogy e pozitív tulajdonságok közül melyik indította el az angyali kört, és melyik csak követte az elsőt, és könnyen kísértésbe eshetünk, hogy megelégedjünk az olyan, távolról sem kielégítő magyarázatokkal, mint hogy azért csökkent az erőszak, mert a kultúra lett kevésbé erőszakos. A társadalomtudósok megkülönböztetik az endogén változókat – amelyek a rendszeren belül vannak, ahol akár az a jelenség is befolyásolhatja őket, amelyet megmagyarázni igyekeznek –, valamint a külső erők által működésbe hozott exogén változókat. Az exogén erők származhatnak a gyakorlat területéről, például technológiai és demográfiai változásokból, illetve a kereskedelem és a kormányzat mechanizmusaiból. De származhatnak az intellektus területéről is, onnan, ahol az új eszmék kialakulnak, elterjednek, és önálló

életre kelnek. A történelmi változások legkielégítőbb magyarázata exogén kiváltó okot azonosít. Amennyiben az adatok engedik, igyekszem megjelölni azokat az exogén erőket, amelyek a különböző időszakokban különféleképpen alakították mentális képességeinket, ezért az erőszak visszaszorulása mögött állhatnak.

A kérdésekre megnyugtató választ adó magyarázatok terjedelmes könyvvé állnak össze – annyira terjedelmessé, hogy nem lövöm le a poént, ha elárulom a legfontosabb megállapításokat. *Az erőszak alkonya* hat trend, öt belső démon, négy angyal és öt történelmi erő története.

Hat trend (2–7. fejezet). Hogy összefogjam valahogy a fajunk erőszaktól való visszavonulásához vezető fejleményeket, hat nagy trendbe csoportosítom őket.

Az első, amelyre évezredes léptékben került sor, az átmenet a vadászó, gyűjtögető és növénytermesztő társadalmak anarchiájától – az emberi faj ebben töltötte evolúciós története túlnyomó részét – az első, városokkal és kormányzatokkal rendelkező mezőgazdasági civilizációkig, vagyis körülbelül ötezer évvel ezelőtig. Ezzel a változással párhuzamosan csökkent az addig természeti körülmények között töltött életre jellemző tartós portyázás és ellenségeskedés, így körülbelül ötödére esett vissza az erőszakos halálesetek előfordulása. A béke ily módon történő elterjedését a megbékélés folyamatának nevezem.

A második átalakulás több mint fél évezredet ölelt át, és Európában dokumentálták a legjobban. A késői középkor és a 20. század között az európai országokban tizedére-ötvenedére csökkent az emberölések száma. *A civilizáció folyamata* című klasszikusában a szociológus Norbert Elias annak tulajdonította ezt a meglepő csökkenést, hogy az elszigetelt feudális területek központosított hatalommal és kereskedelmi infrastruktúrával rendelkező, kiterjedt királyságokká szerveződtek. Elias előtti főhajtásként ezt a trendet a civilizáció folyamatának nevezem.

A több száz évig is eltartó harmadik átalakulás valamikor a 17-18. században kezdődött, az európai felvilágosodás korában (noha előzményei már az ókori Hellaszban és a reneszánszban is fellelhetők, és a világ más tájain is találunk párhuzamokat). Ekkor jelentek meg az első szervezett mozgalmak az erőszak olyan, a társadalom jóváhagyását élvező formáinak felszámolása érdekében, mint a despotizmus, a rabszolgaság, a párbaj, az igazságszolgáltatásban megszokott kínzás, a babonával összefüggő öldöklés, a szadista büntetések és az állatokkal szembeni kegyetlenség, és ekkor ébredezett a rendszerszerű pacifizmus is. A történészek humanitárius forradalomnak is nevezik ezt az átalakulást.

A negyedik nagy átalakulásra a második világháborút követően került sor. Az azóta eltelt lassan háromnegyed évszázadban a történelemben addig ismeretlen változás következett be: a nagyhatalmak és általában a fejlett országok nem háborúztak többé egymással. A történészek ezt az áldásos állapotot hosszú békének nevezik.²

Az ötödik trend is fegyveres összecsapásokkal kapcsolatos, de bizonytalanabb. Bár a híreket követők biztosan nehezen hiszik el, 1989, a hidegháború vége óta

világszerte csökkent a szervezett konfliktusok száma – legyen szó polgárháborúról, népiirtásról, autokrata kormányok elnyomásáról és terrortámadásokról. E szerencsés fejleményt, ingatag természetét elismerve, új békének nevezem.

Végezetül a háborút követő korszakban – amelyet jelképesen az 1948-ban kiadott Emberi jogok egyetemes nyilatkozata vezetett be – egyre nagyobb visszataszítást keltett a kisebb léptékű agresszió is, beleértve az etnikai kisebbségekkel, a nőekkel, a gyermekekkel, a homoszexuálisokkal és az állatokkal szembeni erőszakot. Az emberi jogok fogalmának e leágazásait – polgári jogok, nőjogok, gyermekjogok, melegjogok és az állatok jogai – különböző mozgalmak égisze alatt nyilvánították ki az 1950-es évektől napjainkig, ezt nevezem a jogok forradalmának.

Öt belső démon (8. fejezet). Sokan tántoríthatatlanul hisznek az erőszak hidraulikus elméletében: hogy az emberben van egy belső ösztön az agresszió iránt (halálos ösztön vagy vérszomj), amely felgyülemlik benne, majd időnként ki kell adnia magából. Semmi sem állhat ennél távolabb az erőszak pszichológiájának modern tudományos értelmezésétől. Az agresszió nem egyetlen motiváció, és semmiképpen sem egyre erősödő késztetés. Számos olyan pszichológiai rendszer eredménye, amelyek környezeti kiváltó okai, belső logikája, neurobiológiai alapja és társadalmi megoszlása különbözik. A 8. fejezet öt ilyen rendszert jár körül. A *ragadozó* vagy *eszközként használt erőszak* pusztán a célt szolgáló gyakorlati eszköz. A *dominancia* a tekintélyre, a presztízszre, a dicsőségre és a hatalomra való törekvés, amelynek formája lehet macsó pózolás az egyének között vagy az elsőbbségért folytatott verseny rasszok, etnikai, vallási vagy nemzeti csoportok között. A *bosszú* hajtja a megtorlással, a büntetéssel és az igazságszolgáltatással kapcsolatos moralista késztetést. A *szadizmus* a mások szenvedése fölött érzett öröm. Az *ideológia* pedig közös hitrendszer, amelynek általában valamilyen utópisztikus vízió is része, és amely a korlátlan jóra való törekvésben igazolni látja a korlátlan erőszakot.

Négy angyal (9. fejezet). Az emberek nem eredendően jók (ahogy nem is eredendően rosszak), hanem motivációik hajthatják őket az erőszak helyett az együttműködés és az önzetlenség felé. Az *empátia* (különösen az együttérző aggodalom értelmében) hatására képesek vagyunk átérezni mások fájdalmát, és összehangolni az érdekeiket a sajátunkkal. Az *önmérséklet* segítségével előre látjuk ösztönös cselekedeteink következményeit, ezért ennek megfelelően ellenállunk nekik. Az *erkölcsi érzék* határozza meg az adott kultúrában élők kapcsolatait befolyásoló normákat és tabukat; ennek köszönhetően olykor csökken az erőszak, gyakran azonban (amikor törzsi, tekintélyelvű vagy merev erkölcsi felfogású normákról van szó) éppen, hogy erősödik. A *józan ész* képessége pedig abban segít, hogy eltávolodhassunk szűk látókörű nézőpontunktól, hogy reflektálhassunk a saját életmódunkra, hogy megtaláljuk a kellemesebb életet szolgáló eszközöket, és hogy könnyebben használhassuk természetünk többi angyalát. Az egyik részben

azt a lehetőséget is megvizsgálom, hogy a közelmúlt történelme során a *Homo sapiens* szigorúan biológiai szempontból is veszített erőszakosságából, azaz génállományunk is megváltozott. A könyv azonban elsősorban kizárólag környezeti változásokkal foglalkozik: a történelmi körülmények azon változásaival, amelyek hatására átalakult a rögzült emberi természet.

Négy történelmi erő (10. fejezet). Az utolsó fejezetben megkísérlem újra egymás mellé helyezni a pszichológiát és a történelmet, vagyis azonosítom azokat az exogén erőket, amelyek békés motivációinkat táplálják, és amelyeket az erőszak sorozatos csökkenése hívott életre. A *Leviatán* – az erő törvényes használatának monopóliumára épülő állam és bíróság – hatástalaníthatja a kizsákmányoló támadás kísértését, gátolhatja a bosszú késztetését, és kijátszhatja azokat az énvédő torzításokat, amelyek hatására minden résztvevő azt hiszi, hogy az angyalok oldalán áll. A *kereskedelem* olyan pozitív összegű játszma, amelyben mindenki nyerhet. Mivel a technológiai fejlődés nagy távolságokat áthidalva és nagyobb csoportnyi kereskedelmi partner között is lehetővé teszi a termékek és eszmék cseréjét, mások értékesebbé válnak élve, mint halva, ezért kevésbé válnak a démonizáció és a dehumanizálás célpontjává. A nők fokozódó szerepvállalásának folyamata során a kultúrák egyre jobban tiszteletben tartják a nők érdekeit és értékeit. Mivel az erőszak elsősorban a férfiak szórakozása, a nőket erős pozícióba helyező kultúrák eltávolodnak az erőszak dicsőítésétől, ezért kisebb valószínűséggel táplálják a gyökértelen fiatal férfiak veszélyes szubkultúráit. A *kozmpolitanizmus* erői – mint az írás-olvasás, a mobilitás és a tömegmédiá – hatására az emberek belehelyezkednek mások nézőpontjába, és őket is bevonják együttérzésük egyre növekvő körébe. Végezetül, mivel egyre erőteljesebben alkalmazzák az emberi dolgokra a tudást és a racionalitást – *ez a józan ész mozgólépcsője* –, könnyebben ráébrednek az erőszak hiábavalóságára, nem helyezik többé a maguk érdekeit mások érdekei elé, és az erőszakot inkább megoldandó problémának, mint megnyerendő ütközetnek látják.

Ahogy lassanként megértjük az erőszak visszaszorulását, más színben tűnik fel előttünk a világ. A múlt már kevésbé látszik ártatlannak, a jelen kevésbé sötétnek. Egyre jobban értékeljük az egymás mellett élés apró ajándékait, amelyek elődeink idején még utópiának számítottak: a játszótéren felbukkanó, különféle rasszok keverékéből összeálló családot, az államfőn viccelődő komikust, a válságot apránként megoldó, így a háborút elkerülő országokat. Nem arról van szó, hogy gondtalanabbak lettünk: azért élvezhetjük ma a békét, mert az előttünk járó nemzedékek elborzadtak a korukat jellemző erőszak láttán, ezért szívós munkával igyekeztek csökkenteni azt, és nekünk is az a feladatunk, hogy a maradék erőszakot is megszüntessük. Az erőszak visszaszorulásának elismerésével erősíthetjük meg legjobban, hogy megéri az ilyesfajta erőfeszítés. Régóta moralizálunk már azon, hogy az ember embertelenül bánik az emberrel. Ha tudjuk, hogy valamitől csökkent az embertelenség, ok-okozati viszonyként kezelhetjük a dolgot. Nem azt

kell kérdeznünk, hogy „Miért van háború?”, hanem azt, hogy „Miért van béke?”. Nemcsak azzal kell megszállottan foglalkoznunk, hogy mit csináltunk rosszul, hanem azzal is, hogy mit csináltunk jól. Mert valamit igenis jól csináltunk, és nagyon hasznos lenne tisztában lenni azzal, hogy pontosan mi volt az.

Sokan faggatnak arról, hogy mi terelt az erőszak elemzése felé. Nincs ebben semmi titokzatos: az erőszak természetesen merül fel, ha valaki az emberi természetet tanulmányozza. Az erőszak visszaszorulásáról Martin Daly és Margo Wilson *Homicide* (Emberölés) című klasszikusában olvastam először: evolúciós pszichológiával foglalkozó könyvükben az állam nélküli társadalmakban nagy arányban előforduló erőszakos haláleseteket és a gyilkosságok középkortól napjainkig csökkenő tendenciáit vizsgálták. Számos korábbi könyvemben említettem ezt a csökkenő tendenciát, valamint a nyugati történelem olyan emberséges fejleményeit, mint a rabszolgaság, a despotizmus és a kegyetlen megtorlások megszüntetését, hogy alátámasszam azt az elképzelést, amely szerint a morális fejlődés összehangolható az emberi elme biológiai megközelítésével és az emberi természet sötét oldalának elismerésével.³ Észrevételeimet akkor is megismételtem, amikor választ adtam a www.edge.org online fórumának éves kérdésére, amely 2007-ben így szólt: „Mi tölti el optimizmussal?” Rövid írásomra válaszul áradtak hozzám a történelmi kriminológiával és nemzetközi vizsgálatokkal foglalkozó tudósok levelei, amelyekből világossá vált, hogy az erőszak történelmi csökkenését sokkal szélesebb körű bizonyítékok igazolják, mint sejtettem.⁴ Az általuk szolgáltatott adatok győztek meg róla, hogy ezt a jobbra ismeretlen történetet el kell mesélnem.

Mindenekelőtt a következő tudósoknak tartozom mélységes hálával: Azar Gat, Joshua Goldstein, Manuel Eisner, Andrew Mack, John Mueller és John Carter Wood. Könyvem írása közben sokat tanultam Peter Brecke, Tara Cooper, Jack Levy, James Payne és Randolph Roth leveleiből. E nagylelkű kutatók megosztották velem gondolataikat, írásaikat és adataikat, és előzékenyen utat mutattak a szakterületemtől távol eső kutatási területeken.

David Buss, Martin Daly, Rebecca Newberger Goldstein, David Haig, James Payne, Roslyn Pinker, Jennifer Sheehy-Skeffington és Polly Wiessner végigolvasták könyvem első változatát vagy annak nagy részét, majd felbecsülhetetlenül hasznos tanácsokkal és kritikával láttak el. Egyes fejezetekhez rendkívül fontos megjegyzéseket fűzött Peter Brecke, Daniel Chirot, Alan Fiske, Jonathan Gottschall, A. C. Grayling, Niall Ferguson, Graeme Garrard, Joshua Goldstein, Jack Hoban parancsnok, Stephen Leblanc, Jack Levy, Andrew Mack, John Mueller, Charles Seife, Jim Sidanius, Michael Spagat, Richard Wrangham és John Carter Wood.

Sokan mások is világos magyarázatot adtak a kérdéseimre, vagy javaslataikkal segítették könyvem születését: John Archer, Scott Atran, Daniel Batson, Donald Brown, Lars-Erik Cederman, Christopher Chabris, Gregory Cochran, Leda

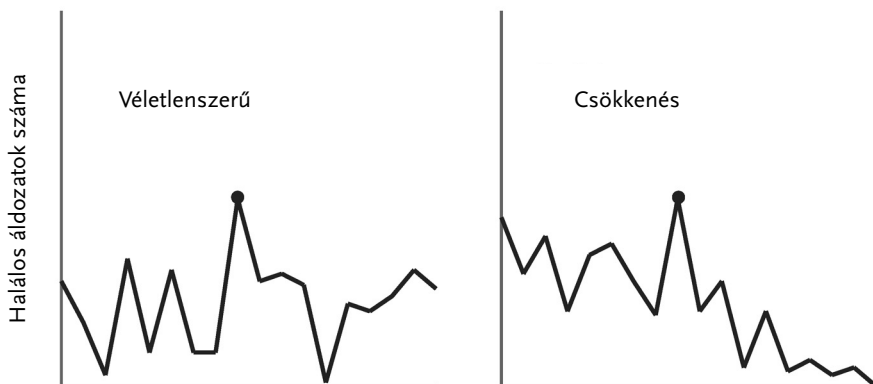
Cosmides, Tove Dahl, Lloyd deMause, Jane Esberg, Alan Fiske, Dan Gardner, Pinchas Goldschmidt, Keith Gordon parancsnok, Reid Hastie, Brian Hayes, Judith Rich Harris, Harold Herzog, Fabio Idrobo, Tom Jones, Maria Konnikova, Robert Kurzban, Gary Lafree, Tom Lehrer, Michael Macy, Steven Malby, Megan Marshall, Michael McCullough, Nathan Myhrvold, Mark Newman, Barbara Oakley, Robert Pinker, Susan Pinker, Ziad Obermeyer, David Pizarro, Tage Rai, David Ropeik, Bruce Russett, Scott Sagan, Ned Sahin, Aubrey Sheiham, Francis X. Shen, Joseph Shusko alezredes, Richard Shweder, Thomas Sowell, Håvard Strand, Ilavenil Subbiah, Rebecca Sutherland, Philip Tetlock, Andreas Forø Tollefsen, James Tucker, Staffan Ulfstrand, Jeffrey Watumull, Robert Whiston, Matthew White, Michael Wiesenfeld őrnagy és David Wolpe.

Harvardi kollégáim és diákjaim is szakértő segítséget nyújtottak, köztük Mahzarin Banaji, Robert Darnton, Alan Dershowitz, James Engell, Nancy Etcoff, Drew Faust, Benjamin Friedman, Daniel Gilbert, Edward Glaeser, Omar Sultan Haque, Marc Hauser, James Lee, Bay McCulloch, Richard McNally, Michael Mitzenmacher, Orlando Patterson, Leah Price, David Rand, Robert Sampson, Steve Shavell, Lawrence Summers, Kyle Thomas, Justin Vincent, Felix Warneken és Daniel Wegner.

Külön köszönettel tartozom a kutatóknak, akik áttekintették velem a következő oldalakon vázolt adatokat. Brian Atwood pontosan, alaposan és megfontoltan végezte el a sorozatos statisztikai elemzéseket, és kutatott az adatbázisokban. William Kowalsky számos idevonatkozó eredményt fedezett fel a közvélemény-kutatások világában. Jean-Baptiste Michel részt vett a Bookworm program, a Google Ngram Viewer és a Google Books kidolgozásában, és leleményes modellt tervezett a háborúk nagyságrendjének eloszlásával kapcsolatban. Bennett Haselton tanulságos vizsgálatot végzett arról, hogyan érzékelik az emberek az erőszak történetét. Esther Snyder a grafikonok elkészítésében és a bibliográfiai kutatásokban segédkezett. Ilavenil Subbiah készítette az ábrákat és a térképeket, és az évek során felbecsülhetetlen információkat közölt velem az ázsiai kultúrával és történelemmel kapcsolatban.

John Brockman, az irodalmi ügynököm tette fel a könyvem életre hívó kérdést, és számos hasznos meglátása volt az első változat kapcsán. Wendy Wolf, a Penguin Kiadónál kijelölt szerkesztőm részletesen elemezte az első változatot, és sokat tett hozzá a végső verzióhoz. Rendkívül hálás vagyok Johnnak és Wendynek, valamint a Penguin brit részlegénél dolgozó Will Goodladnek, hogy végigkísérték a könyv alakulását.

Hálás köszönetem a családomnak a szeretetért és biztatásért: köszönöm nektek, Harry, Roslyn, Susan, Martin, Robert és Kris. Végtelen hálával tartozom Rebecca Newberger Goldsteinnek, aki nem csupán a könyv tartalmát és stílusát javította, hanem tervem értékességében bízva mindvégig támogatott, és mindenkinél többet tett világnézetem alakításáért. Könyvem az unokahúgomnak, az unokaöcsémnek és a nevelt lányaimnak ajánlom: kívánom, hogy olyan világban nőjenek fel, ahol folytatódik az erőszak visszaszorulása.

5.2. ábra. A háború történelmi trendjeinek két kevésbé pesszimista lehetősége

szükség, hogy elkerüljem Toynbee hibáját: azt a nagyon is emberi vonást, hogy jelentős szabályszerűségeket képzelünk a bonyolult statisztikai jelenségek mögé, majd ezeket magabiztosan extrapoláljuk a jövőre is. De ha a narratíva statisztika nélkül vak, a statisztika narratíva nélkül üres. A történelem nem egy egyenletekkel előállított, gyönyörű görbékből álló képernyővédő; a görbék valós események absztrakciói, és ezek az események emberi döntésekre és az emberi fegyverek hatásaira épültek. Azt is meg kell tehát magyaráznunk, hogy a grafikonokon látható lépcsők, rámpák és fűrészfogak hogyan következnek a vezetők, a katonák, a szuronyok és a bombák viselkedéséből. Ahogy előrehaladunk a fejezetben, a keverék összetevői eltolódnak a statisztikáktól a narratíva felé, de mindkét elem nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megértsük a háború hosszú távú pályafutásának rendkívül összetett folyamatát.

Tényleg a 20. század a legrosszabb?

„A huszadik század a történelem legvéresebb korszaka” – hányszor, de hányszor hallottuk ezt a közhelyet, amikor vád alá helyeztek egy-egy démoni jelenséget, az ateizmust, Darwint, a kormányt, a tudományt, a kapitalizmust, a kommunizmust, a fejlődés eszméjét vagy a férfinemet. De vajon valóban így van? Az állítást szinte kizárólag a 20. századra vonatkozó számokkal támasztják alá, az elmúlt évszázadok hemoklizmáiról pedig mélyen hallgatnak. A helyzet az, hogy soha nem fogjuk tudni biztosan megnevezni a legrosszabb évszázadot, mert még a 20. században is igen nehéz megállapítani a halálesetek számát, a korábbiakról már nem is beszélve. Két okból is gyaníthatjuk azonban, hogy a legvéresebb évszázaddal kapcsolatos tények látszó megállapítás pusztá illúzió.

Először is: bár a 20. században valóban nagyobb volt az erőszakos halálesetek száma, mint korábban, sokkal többen éltek a földön. A világ népessége 1950-ben 2,5 milliárd fő volt, ami mintegy két és félszerese az 1800-ban, négy és félszerese az 1600-ban, hétszerese az 1300-ban és tizenötszöröse az i. sz. 1-ben jellemzőnek. Egy 1600-ban zajló háború halálos áldozatainak összeszámlálásakor tehát a kapott összeget meg kellene szorozunk 4,5-del, hogy összemérhessük a pusztítást a 20. század közepének rombolásával.⁹

A második illúzió a *történelmi rövidlátás*: minél közelebb van egy kor a jelenben elfoglalt nézőpontunkhoz, annál több részletet ismerünk fel belőle. A történelmi rövidlátás a józan ésszt és a történészszakmát is sújtja. Két kognitív pszichológus, Amos Tversky és Daniel Kahneman bebizonyította, hogy a relatív gyakoriság ösztönös becslésekor az ember az úgynevezett elérhetőségi heurisztikához folyamodik: minél egyszerűbb felidézni az adott eseménnyel kapcsolatos emlékeket, annál valószínűbbnek tartjuk a bekövetkeztét.¹⁰ Túlbecsüljük például a szalagcímekben szereplő balesetek, a repülőgép-szerencsétlenségek, a cápa- vagy a terrortámadások valószínűségét, alábecsüljük viszont azokat, amelyek észrevétlenek maradnak, például az áramütését, a zuhanását vagy a vízbe fúlását.¹¹ Ha a különböző évszázadokban előforduló öldöklések gyakoriságának megítélésekor nem foglalkozunk a számokkal, a kelleténél súlyosabbnak érezzük a közelmúltban történt, a legtöbbet vizsgált és a legtöbbet emlegetett konfliktusokat. A történelmi emlékezet vizsgálata során megkértem száz internethasználót, hogy öt perc alatt írjon össze minél több háborút. A válaszok jelentősen eltolódtak a világháborúk, az Egyesült Államok háborúi és a jelenhez közel vívott háborúk felé. Bár, mint látni fogjuk, a korábbi évszázadokban sokkal több háború dúlt, a megkérdezetteknek több háború *jutott eszébe* a közelebbi évszázadokból.

Ha az elérhetőségi torzítás és a 20. századi népességrobbanás korrigálása érdekében beleássuk magunkat a történelemkönyvekbe, és a halálesetek számát a világ akkori népességéhez viszonyítjuk, számos olyan háborút és tömegmészárlást találunk, amely még a 20. századi atrocitások között is kirívónak számítana. A 231. oldalon található táblázatot White készítette ezzel a címmel: „(Valószínűleg) a (nagyjából) húsz legnagyobb szörnyűség, amit az emberek egymás ellen elkövettek”.¹² A halálos áldozatok száma a történelemkönyvekben és enciklopédiákban olvasható adatok mediánja és módusza. Nemcsak a csatamezőn elhullott áldozatok szerepelnek benne, hanem a háború közvetett következményeiként, éhínségből és betegségből kifolyólag elhunyt civilek is, ezért a csatamezőn elhullottak számára vonatkozó becsléseknél lényegesen nagyobb számokról van szó, de ez következetesen így van az újabb és a régebbi eseményeknél is. A táblázatot kiegészítettem két oszloppal, amelyek arányaiban vizsgálják a haláleseteket, és ahhoz igazítják a helyezéseket, hogy milyen arányt kapnánk, ha a világ népessége mindig akkora lett volna, mint a 20. század közepén.

Először is: hallott-e egyáltalán az olvasó valamennyi eseményről? (Én nem.) Másodsor: tudta, hogy a második világháború előtt öt olyan háborúra és négy olyan atrocitásra került sor, amelynek során többen haltak meg, mint az első világháborúban? Valószínűleg azt is meglepődve veszi majd tudomásul az olvasó, hogy az emberhez fűződő huszonegy (ismert) legnagyobb szörnyűség közül tizennégy a 20. század előtt történt. És ez még csak az abszolút számokra vonatkozik. Ha a világ népességéhez viszonyítunk, a 20. század atrocitásai közül egyetlenegy kerül be az első tíz közé. Minden idők legszörnyűbb atrocitása a kínai Tang-dinasztia idején kitört és nyolc éven át tartó An Lushan-féle felkelés és polgárháború volt, melynek során a népszámlálások szerint a birodalom lakosságának kétharmada, a világ akkori népességének egyhatoda elpusztult.¹³

E számokat természetesen nem tekinthetjük készpénznek. Egyes esetekben egy-egy éhínség vagy járvány valamennyi halálos áldozatáért egy konkrét háborút, felkelést vagy zsarnokot tesznek felelőssé. Mások pedig olyan kultúrákból származnak, amelyekben nem álltak rendelkezésre a számolás és a statisztika modern módszerei. Ugyanakkor a narratív történelem is megerősíti, hogy a korábbi civilizációk is képesek voltak a tömeges pusztításra. A technológiai elmaradottság nem jelentett akadályt; a ruandai és kambodzsai események óta tudjuk, hogy kezdetleges fegyverekkel, machetével és éheztetéssel is rengeteg embert meg lehet gyilkolni. A pusztító fegyverek pedig már a távolabbi múltban sem voltak olyan elmaradottak, hiszen a katonai fegyvergyártás általában a kor legfejlettebb technológiáját használta. John Keegan hadtörténész szerint az i. e. 2. évezred közepére a nomád hadseregek a harckocsik segítségével tömeges pusztítást vittek végbe a megszállt lakosság között. „Száz vagy kétszáz méterről körözve a vértetetlen gyalogosok nyája körül egyetlen harci szekér legénysége is – egy hajtó és egy nyilas – akár hat embert is leteríthetett percenként. Tíz harci szekér mindössze tíz perc leforgása alatt 500 főnyi vagy még ennél is nagyobb veszteséget okozhatott, ami tekintve a korabeli hadseregek csekély létszámát, csak ahhoz a pusztításhoz fogható, amit az első világháború nagy anyagcsatáiban szenvedtek el a harcoló felek.”¹⁴

A nagy teljesítményű tömegmészárlást a sztyeppék lovashordái – a szkíták, a hunok, a mongolok, a törökök, a magyarok, a tatárok, a mogulok és a mandzsuk – is tökélyre fejlesztették. Ezek a harcosok kétezer éven át használták aprólékosan faragott, bonyolult nyilaikat (egymáshoz ragasztott fából, ínból és szaruból készítették), hogy a fosztogatások és portyázások során számtalan embert megöljenek. A huszonegyes listán ezek a törzsek foglalják el a 3., az 5., a 11. és a 15. helyet, a világ mai népességéhez igazított helyezések közül pedig négyen szerepelnek az első hatban. Amikor a mongol hadak a 13. században betörték az iszlám területekre, csak Merv városában 1,3 millió embert mészároltak le, majd Bagdadban további 800 000-et. Ahogy J. J. Saunders mongolszakértő fogalmazott:

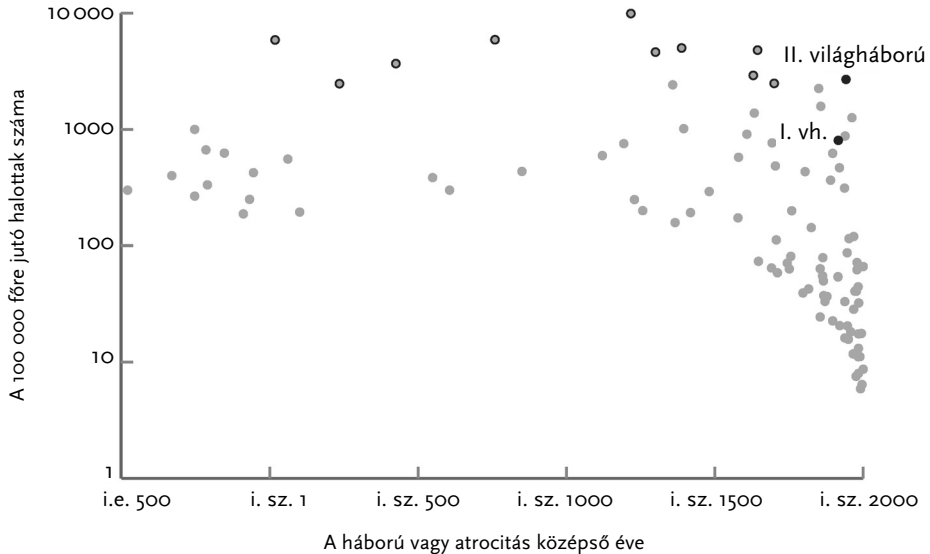
Helyezés	Ok	Évszázad	Áldozatok száma	Áldozatok száma: a 20. század népességének megfelelően	Igazított helyezés
1.	II. világháború	20.	55 000 000	55 000 000	9.
2.	Mao Ce-tung (elsősorban a kormány által okozott éhínség)	20.	40 000 000	40 000 000	11.
3.	Mongol hódítások	13.	40 000 000	278 000 000	2.
4.	An Lushan-felkelés	8.	36 000 000	429 000 000	1.
5.	A Ming-dinasztia bukása	17.	25 000 000	112 000 000	4.
6.	Tajping-felkelés	19.	20 000 000	41 000 000	10.
7.	Az amerikai indiánok kiirtása	15–19.	20 000 000	92 000 000	7.
8.	Jozsif Sztálin	20.	20 000 000	20 000 000	15.
9.	Közel-keleti rabszolgakereskedelem	7–19.	19 000 000	132 000 000	3.
10.	Atlanti-óceáni rabszolgakereskedelem	15–19.	18 000 000	83 000 000	8.
11.	Timur Lenk	14–15.	17 000 000	100 000 000	6.
12.	Brit India (elsősorban megelőzhető éhínség)	19.	17 000 000	35 000 000	12.
13.	I. világháború	20.	15 000 000	15 000 000	16.
14.	Orosz polgárháború	20.	9 000 000	9 000 000	20.
15.	Róma bukása	3–5.	8 000 000	105 000 000	5.
16.	Kongói Szabadállam	19–20.	8 000 000	12 000 000	18.
17.	Harmincéves háború	17.	7 000 000	32 000 000	13.
18.	Oroszországi zűrzavaros idők	16–17.	5 000 000	23 000 000	14.
19.	Napóleoni háborúk	19.	4 000 000	11 000 000	19.
20.	Kínai polgárháború	20.	3 000 000	3 000 000	21.
21.	Francia vallásháborúk	16.	3 000 000	14 000 000	17.

Van valami leírhatatlanul gyomorforgató abban a jeges vadállatiasságban, amellyel a mongolok véghez vitték a tömegmészárlásokat. A balszerencsés város lakóit összegyűjtötték a városfalakon kívüli síkon, és minden mongol lovas katonának parancsba adták, hogy fejenként tíz, húsz vagy ötven embert üssenek agyon a csatabárrdal. A parancs teljesítését bizonyítandó a gyilkosoknak néha le kellett vágniuk minden áldozat egyik fülét, és zsákba gyűjteni azokat, hogy a tiszték megszámolhassák. Pár nappal a mészárlás után visszaküldték a csapatokat a lerombolt városba, hogy összeszedjék a zugokban vagy pincékben bujkáló szerencsétleneket és velük is végezzenek.¹⁵

A mongolok első fővezére, Dzsingisz kán így elmélkedett az élet örömeiről: „A férfi legnagyobb öröme ellenségei legyőzése és megszemlélése. Lovaik felnyergelése és javaik elkobzása. Könnyek között látni mindazokat, akik kedvesek voltak számukra, és karjába szorítani feleségeiket és lányaikat.”¹⁶ A modern genetika bebizonyította, hogy hencegése nem üres szócséplés volt. Ma az egykori Mongol Birodalom területén élő férfiak 8 százalékának Y-kromoszómája Dzsingisz korából származik, valószínűleg azért, mert Dzsingisznek és fiainak az utódai, és persze azoknak a nőknek, akiket a karjukba szorítottak.¹⁷ Ezek a teljesítmények meglehetősen magasra tették a mércét, de Timur Lenk, a Mongol Birodalom újjáépítésével kísérletező török mindent megtett, hogy átugorja azt. A meghódított nyugat-ázsiai városokban hadifoglyok tízezreit mészárolta le, koponyájukból pedig minaretet építtetett. Egy szír szemtanú huszonnyolc tornyot számolt össze, darabonként ezeröttszáz koponyával.¹⁸

A legnagyobb szörnyűségek listája azt a bevett bölcsességet is cáfolja, hogy a 20. században a szervezett erőszak kvantumugrást hajtott végre a békés 19. századhoz képest. Először is, a 19. századhoz képest csak komoly manipulációval láthatunk ilyen ugrást: ha az elejéről lefejtjük a rendkívüli pusztítással járó napóleoni háborúkat. Másodszer, a század fennmaradó részében kizárólag Európában csökkent a háborúk száma. Másol számos hemoklizmát találunk: a kínai Tajping-felkelést (ez a vallási ihletésű felkelés talán a világtörténelem legrettenetesebb polgárháborúja), az afrikai rabszolga-kereskedelmet, az Ázsiában, Afrikában és a Csendes-óceán déli részén dúló birodalmi háborúkat és két jelentős vérontást, amelyek még csak fel sem kerültek a listára: az amerikai polgárháborút (650 000 áldozat) és a Saka nevű zulu Hitler uralmát, aki 1816 és 1827 között 1-2 millió emberrel végzett Afrika déli részének meghódítása során. Kihagytam valamelyik földrészt? Ja igen, Dél-Amerikát. Az itt dúló számos viszály egyike a hármas szövetség háborúja, amelynek 400 000 ember eshetett áldozatul, köztük Paraguay lakosságának 60 százaléka; ezzel a teljesítménnyel arányosan ez a modern idők legpusztítóbb háborúja.

Néhány szélsőséges eset természetesen nem jelent trendet. A 20. század előtt több komoly háború és tömegmészárlás volt, ugyanakkor a 20. század előtt számos

5.3. ábra. Az emberi történelem száz legszörnyűbb háborúja és atrocitása

Forrás: Az adatok forrása White, 2011b, a világ népességéhez való viszonyítás forrása McEvedy–Jones, 1978, a felsorolt skála középpontjánál. A becslések nem veszik figyelembe a háború vagy az atrocitás időtartamát. A bekarikázott pöttyök olyan válogatott eseményeket jelölnek, amelyek halálozási aránya magasabb, mint a 20. századi háborúké (a korábbiaktól a későbbiek felé): Hszin-dinasztia, a három királyság kora, Róma bukása, An Lushan-felkelés, Dzsingisz kán, közel-keleti rabszolga-kereskedelem, Timur Lenk, atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem, a Ming-dinasztia bukása és Amerika meghódítása.

évszázad van. Az 5.3. ábra kibővíti White listáját a legszörnyűbb huszonegyről a legszörnyűbb százra, a világ akkori népességéhez viszonyítja őket, és az eloszlásukat is megmutatja i. e. 500 és i. sz. 2000 között.

Két szabályszerűség szembeszökő. Az első, hogy a legkomolyabb háborúk és atrocitások – amelyekben a halálos áldozatok száma több, mint a világ népességének tíz százaléka – meglehetősen egyenletesen oszlanak el a történelem 2500 évében. A másik, hogy az adatok jobbra és lefelé tartanak, az egyre kisebb konfliktusok irányába, ahogy közeledünk a jelenhez. Mivel magyarázható ez a tölcser-forma? Nem valószínű, hogy távoli őseink tartózkodtak a kisebb tömegmészárlásoktól és ragaszkodtak a nagyobbakhoz. White valószínűbb magyarázattal szolgál:

Talán csak azért érezzük úgy, hogy az elmúlt 200 évben több embert öltek meg, mert ebből az időszakból több adatunk van. Évek óta kutatom ezt a területet, és régóta nem került elém új, ismeretlen tömeggyilkosság a huszadik századból; ugyanakkor valahányszor kinyitok egy régi könyvet, újabb százezer, elfeledett áldozatra bukkanok a távoli múltból. Valaki talán

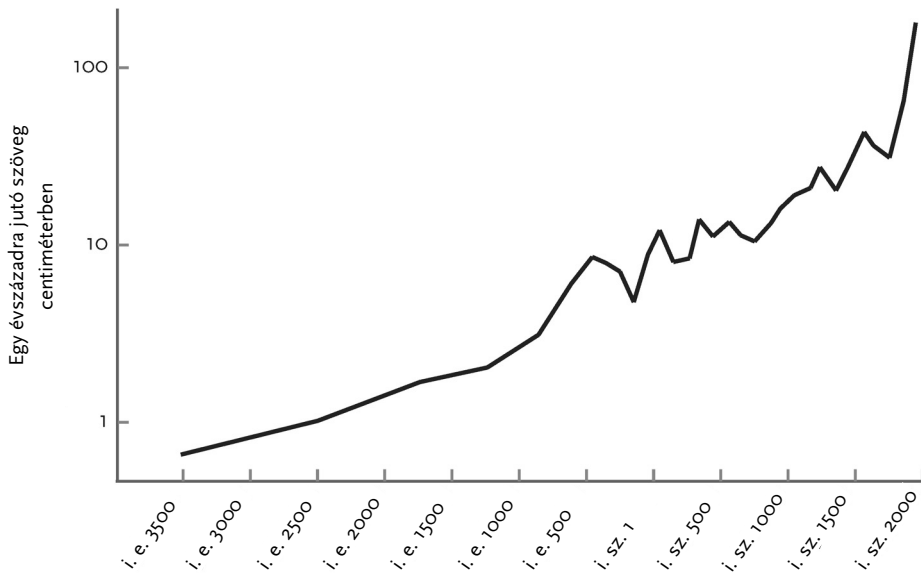
réges-régen feljegyezte az elhunytak számát, de az esemény azóta az elfeledett múlt ködébe veszett. Lehet, hogy néhány modern történész is feldolgozta az eseményt, de nem foglalkoztak a halálesetek számával, mert nem illett a múltból alkotott elképzelésükbe. Mivel nem hisznek benne, hogy gázkamrák és gépfegyverek nélkül is ennyi emberrel lehetett végezni, megbízhatatlannak minősítik a meggyőződésüket cáfoló adatokat.¹⁹

És természetesen minden megörökített, majd elfeledett vagy lényegtelennek minősített tömegmészárlásra jut egy, amelyet soha föl sem jegyeztek.

Ha nem veszik figyelembe ezt a történelmi rövidlátást, még a történészek is félrevezető következtetéseket vonhatnak le. William Eckhardt i. e. 3000-ig nyúlt vissza a háborús lista összeállításakor, és grafikonon ábrázolta a halálos áldozatok számát.²⁰ Grafikonja alapján az öt évezred során egyre fokozódott a háborúk halálos áldozatainak száma: a 16. század után kapcsolt teljes gőzre a növekedés, majd a 20. században lassanként kifulladt.²¹ Ám ez a hokiütő alakú görbe szinte biztosan illúzió. Mint James Payne megállapította, a háborúk súlyosbodását jelző, ám a történelmi rövidlátásról megfelelő vizsgálatok csak azt mutatják, hogy „az Associated Press hírügynökség megbízhatóbban közli a világ háborúival kapcsolatos információkat, mint a tizenhatodik századi szerzetesek.”²² Payne Eckhardt egyik forrása, Quincy Wright *A Study of War* (A háborúk vizsgálata) című, az 1400 és 1940 közötti háborúkat felsoroló monumentális műve alapján bizonyította be, hogy a probléma nem csupán hipotetikus, hanem nagyon is valós. Wright az 1875 és 1940 közötti háborúk 99 százalékánál pontosan meghatározta a kirobbanás és a lezárás hónapját, az 1480 és 1650 közötti háborúk esetében viszont mindössze 13 százalék ez az arány, ami remekül érzékelteti, hogy a távoli múlttal kapcsolatos adatok sokkal hiányosabbak, mint a közelmúlttal kapcsolatosak.²³

Rein Taagepera történész másképpen számszerűsítette a rövidlátást. Fogott egy történelmi almanachot, végigment az oldalakon egy vonalzóval, és megmérte, hogy melyik évszázadra milyen széles oszlopok vonatkoznak.²⁴ Olyan tágas skálára bukkan, hogy logaritmikus léptéket kellett használnia (amelyen egy exponenciális csökkenés is egyenes vonalnak látszik). Az 5.4. ábrán látható grafikonja jól érzékelteti, hogy a múltban visszafelé haladva két és fél évszázadon át exponenciálisan zuhan a történelmi adatok száma, majd visszafogottabban, de még mindig exponenciálisan csökkent a megelőző három évezredben.

Ha csak arról lenne szó, hogy az ősi krónikások figyelmét elkerülte egy-két kisebb csetepaté, bizhatnánk benne, hogy nem becsülték alá a halálos áldozatok számát, mert az áldozatok többsége a nagyobb háborúkból kerül ki, azokat meg nyilván mindenki észreveszi. Csakhogy ez nem egyszerűen nagyobb homályhoz, hanem torzításhoz vezet a becslésben. Keegan „katonai horizont”-ról ír.²⁵ Ez alatt húzódik meg mindaz – portyák, rajtaütések, csetepaték, bandaháborúk, viszályok és fosztogatások –, amire a történészek „primitív” hadviselésként legyintenek.

5.4. ábra. Történelmi rövidlátás: az egy évszázadra jutó szöveg egy történelmi almanachban

Forrás: Az adatok forrása Taagepera–Colby, 1979, 911.

Fölötte pedig ott vannak a hódítás és a megszállás szervezett hadjáratai, beleértve azokat a kidolgozott csatákat is, amelyeket a háború szerelmesei jelmezben vagy játék katonákkal adnak újra elő. Idézzük csak fel a 14. század Tuchman-féle magánháborúit, amelyeket a lovagok dühödt élvezettel és egyetlen stratégia alapján vívtak, nevezetesen, hogy minél többel végezzenek a másik lovag parasztjai közül. E tömegmészárlások egy része nevet sem kapott és nem örökítették meg a történelemlönyvek sem. Ha alábecsüljük a katonai horizont alatt húzódó konfliktusok számát, elméletben az időszak teljességében csökkenhet a halálos áldozatok száma. Ha a korai idők anarchikus feudális társadalmaiban, a határvidékeken és a törzsi területeken több konfliktus marad a katonai horizont alatt, mint a későbbi idők Leviatánjainak összecsapásaiban, akkor a korábbi időszakok kevésbé tűnnek erőszakosnak, mint amilyenek a valóságban voltak.

Ha tehát figyelembe vesszük a népesség méretét, az elérhetőségi torzítást és a történelmi rövidlátást, már korántsem biztos, hogy a 20. század történelem legvéresebb korszaka. Ha megszabadulunk ettől a dogmától, megtettük az első lépést a háború történelmi pályájának megértéséhez. A következő lépés, hogy közelebbről megvizsgáljuk a háborúk időbeli eloszlását – ami további meglepetéseket tartogat.

szavazott – ez azt jelenti, hogy 2002-höz képest ötödére csökkent a támogatottságuk. Egy 2007-es ABC/BBC-felmérés tanúbizonysága szerint Afganisztánban 1 százalékra zuhant a militáns dzsihádisták támogatottsága.²³⁶ 2006-ban Irakban a szunniták nagy többsége, illetve a kurdok és a síiták elsöprő többsége elutasította az AQI-t, 2007 decemberére pedig a lakosság 100 százaléka ellenezte a civilek elleni támadásokat.²³⁷

A közvélemény viszonyulása is valami, de vajon tükröződik-e az erőszak csökkenésében? Mivel a terroristák a lakosság támogatására építenek, nagy valószínűséggel igen. A 2007-es év, az iszlám világ terrorizmushoz való viszonyának fordulópontja, fordulópontot jelentett az iraki öngyilkos merényletekben is. Az Iraq Body Count szervezet feljegyzései szerint míg 2007-ben még napi 21 alkalommal került sor járművek felrobbantására és öngyilkos merényletekre, 2010-ben már kevesebb mint napi 8 alkalommal – még ez is sok, de mégiscsak előrelépés.²³⁸ A változás nem tulajdonítható kizárólag a muszlimok megváltozott viszonyulásának, hozzájárult az amerikai katonák forrongása 2007 elején és néhány más katonai változtatás is. De a katonai fejlemények részben maguk is a hozzáállás változásából következtek. Muktada asz-Szadr síita milíciája, a Mahdi Hadserege 2007-ben tűzszünetet jelentett be, az úgynevezett szunnita ébredés keretében pedig fiatal férfiak tízezrei fordítottak hátat az amerikai támogatással működő kormány elleni felkelésnek, és azóta is részt vesznek az iraki al-Kaida felszámolásában.²³⁹

A terrorizmus taktika, nem pedig ideológia vagy rezsim, ezért a „terrorizmus ellen indított háborút” épp úgy nem nyerhetjük meg, ahogy nem érhetjük el George W. Bush távlati (a 9/11-et követő beszédében meghirdetett) célját sem, hogy „megszabadítsuk a világot a gonosztól”. A globális média korában mindig lesz egy-egy ideológus, akit valamely sérelmét dédelgetve megkísért a terrorizmus látványos megtérülése – az erőszak jelentéktelen befektetéséért cserében elsöprő félelem –, és mindig lesznek olyan testvéri csoportok, amelyek hajlandók mindent kockára tenni a bajtársiasság és a dicsőség ígéréteért. Amikor a terrorizmus egy jelentős felkelés taktikájává válik, elképesztő károkat okozhat az emberéletben és a civil életben, és a nukleáris terrorizmus hipotetikus fenyegetése (amelyről az utolsó részben lesz szó) új értelmet ad a *terror* szónak. Minden egyéb esetben azonban tanulunk a történelemből, és a legújabb események is megerősítik, hogy a terrorista mozgalmak magukban hordozzák pusztulásuk magját.

Ahol angyal se jár

Az új béke a háború, a népirtás és a terrorizmus mennyiségi csökkenése, amely kisebb döccenőkkel a hidegháború vége óta, több mint két évtizede tart. Nem tekint vissza olyan hosszú múltra, mint a hosszú béke, nem olyan forradalmi, mint a humanitárius forradalom, és nem forgatta úgy fel a civilizációt, mint a civilizá-

ció folyamata. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy mennyire lesz tartós. Bár abban meglehetősen biztos vagyok, hogy az én életemben nem üzen hadat egymásnak Franciaország és Németország, hogy sem a macskaégetés, sem a keréketörés szokása nem tér vissza, és hogy a vacsoravendégek nem döfik le egymást a késsel, és nem vágják le egymás orrát, azt már egyetlen józan ember sem jelentheti ki ugyanilyen magabiztossággal, hogy az egész világból eltűnik a fegyveres konfliktus.

Néha nekem szegezik a kérdést: „Honnan tudja, hogy holnap nem tör ki háború (vagy kerül sor népirtásra vagy terrorcselekményre), amely úgy, ahogy van, megcáfolja a mondanivalóját?” Aki ezt kérdezi, nem értette meg az írásaimat. Nem arról van szó, hogy beléptünk a Vízöntő korába, és mostantól kezdve a világ minden teremtménye békében él egymással. Hanem arról, hogy jelentősen csökkent az erőszak, és ezt a jelenséget fontos megértenünk. Az erőszak visszaszorulása azoknak a politikai, gazdasági és ideológiai körülményeknek köszönhető, amelyek adott időszakokban jellemeznék adott kultúrákat. Ha a körülmények visszajukra fordulnak, az erőszak újra fölerősödhet.

Ezenkívül a világban sokféle ember él. A hatványtörvény-eloszlás statisztikája és az elmúlt két évszázad eseményei egyaránt arra utalnak, hogy kisszámú elkövető is borzalmas károkat okozhat. Ha a bolygó hatmilliárd lakója között akad egy őrült, aki ráteszi a kezét egy kóbor atombombára, az illető egymaga az egekbe ugraszthatja a statisztikákat. De még ebben az esetben is magyarázatot kellene találnunk arra, hogy miért csökkent századrészére a gyilkosságok száma, miért tűntek el a rabszolgapiacok és az adósok börtönei, és miért nem tört ki háború a Szovjetunió és Amerika között Kuba miatt, Kanada és Spanyolország halászati vitájáról nem is beszélve.

E könyv célja a múlt és a jelen tényeinek megértése, nem a bizonytalan jövő megjövendölése. Az olvasó persze megkérdézheti, hogy nem éppen a cáfolható jóslatok megfogalmazása-e a tudomány lényege. A múlt megértésére vonatkozó kijelentést vajon nem annak alapján kell értékelni, hogy extrapolálható-e belőle a jövő? Nos, legyen. Megjósolom, hogy az előttünk álló évtizedben 9,7 százalékos valószínűséggel tör ki súlyos erőszak, vagyis olyan, amely évi 100 000 vagy összesen egymillió áldozatot követel. Hogy hogyan jött ki ez a szám? Ahhoz elég alacsony, hogy kifejezze a megérzésemet – „valószínűleg nem lesz ilyen” –, de azért nem annyira alacsony, hogy ha mégis bekövetkezne egy ilyen esemény, minden szavamra rácáfolna. Mindezzel természetesen azt kívánom kifejezni, hogy a tudományos jóslat fogalmának semmi értelme egyetlen esemény, ebben az esetben a következő évtizedben kitörő tömeges erőszak kapcsán. Más lenne a helyzet, ha több világ sorsát is nyomon követhetnénk, és összeadhatnánk az ilyen események előfordulását, de csak ez az egy világunk van.

Az igazság az, hogy nem tudom, mi vár a világra a következő évtizedekben, ahogy senki más sem. Csakhogy nem mindenki ilyen visszafogott. Ha rákeresünk

arra, hogy „háború várható”, kétmillió találatot kapunk: „az iszlámmal”, „Iránnal”, „Kínával”, „Oroszországgal”, „Pakisztánnal”, „Irán és Izrael között”, „India és Pakisztán között”, „Szaúd-Arábia ellen”, „Venezuela miatt”, „Amerikában”, „a nyugati világban”, „föld erőforrásaiért”, „az éghajlat miatt”, „vízért” és „Japánnal” (az utolsó 1991-ből származik, amiről azt gondolhatnánk, hogy az emberek óvatosabban tesznek ilyen kijelentéseket). Az olyan könyvcímek is hasonló magabiztosságot sugallnak, mint *A civilizációk összecsapása*, a *World on Fire* (Lángoló világ), a *World War IV* (IV. világháború) és (a kedvencem) a *We are Doomed* (Megvannak számlálva a napjaink).

Ki tudja? Lehet, hogy igazuk van. E fejezet hátralévő részében megpróbálok bebizonyítani, hogy tévednek. Nem ez az első alkalom, hogy az elkerülhetetlen végromlásra figyelmeztetnek. A szakértők a legkülönbélebb okokból jóslták már a civilizáció végét: gáztámadás, globális termonukleáris háború, Nyugat-Európa szovjet megszállása, Kína leszámolása az emberiség felével, többtucatnyi atomhatalom, bosszúszomjas Németország, a felkelő nap Japánban, tizenéves szuper-ragadozók markában tartott városok, a csökkenő olajkészletek miatt vívott világháború, atomháború India és Pakisztán között és hetente előforduló 9/11-mértékű terrortámadások.²⁴⁰ Ebben a részben az új békét fenyegető négy tényezőt vizsgálom meg – civilizációs összecsapás az iszlámmal, nukleáris terrorizmus, Irán mint atomhatalom és klímaváltozás –, és mindegyik esetében a „talán igen, de talán mégsem” mellett érvelek.

A muszlim világ látszólag az erőszak visszaszorulásának végét várja. A szalagcímek több mint két évtizede döbentik meg a nyugatiakat az iszlám nevében elkövetett barbár akciókkal. 1989-ben a muszlim egyház halálos ítéletet hirdetett Salman Rushdie ellen, amiért regényében Mohamed is megjelent, 2002-ben megkövezésre ítélték egy házasságon kívül élő, állapotos nigériai nőt, 2004-ben leszúrták Theo van Gogh holland filmproducert, amiért részt vállalt Ayaan Hirsi Ali filmjében, amely arról szólt, hogy hogyan bánnak a nőkkel az iszlám országokban, 2005-ben halálos áldozatokat is követelő zavargások törtek ki, amikor egy dán újság a prófétán gúnyolódó képregényt közölt, Szudánban bebörtönöztek és korbácsolással fenyegettek egy brit tanárt, amiért megengedte, hogy az osztálya Mohamednek nevezzen egy plüssmackót, a 9/11-es támadások során pedig tizenkilenc muszlim csaknem háromezer civillel végzett.

Nem az iszlamofóbia vagy az orientalizmus tünete az az érzés, hogy a muszlim világ az erőszak olyan formáinak hódol, amely Nyugaton már ismeretlen: a számok is ezt igazolják. Bár a világ népességének körülbelül egyötöde muszlim, és a világ országainak mintegy negyedében élnek többségben a muszlimok, a 2008-ban folyó fegyveres konfliktusok több mint fele muszlim országokat vagy zavargásokat érintett.²⁴¹ Ha minden más tényező állandó, a muszlim országok

állampolgáraik nagyobb százalékát kényszerítik katonai szolgálatra, mint a nem muszlim országok.²⁴² Az amerikai belügyminisztérium külföldi terrorszervezeteket nyilvántartó listáján a szervezetek kétharmada muszlim, és (mint említettem) 2008-ban a szunnita terroristák a terrorizmus áldozatainak kétharmadáért feleltek, amennyiben ismert volt az elkövető.²⁴³

A demokrácia terjedésével szembemelve az iszlám országok mindössze egy-negyede választja a kormányát, és a legtöbb iszlám ország demokratikus voltával kapcsolatban kételyek merülnek fel.²⁴⁴ A vezetőket a szavazatok nevelésén nagy százalékával választják meg, majd az így megtett vezetők hatalmuknak köszönhetően bebörtönzik az ellenfeleiket, betiltják az ellenzéki pártokat, felfüggesztik a parlament működését, és eltörlik a választásokat.²⁴⁵ Nem csak arról van szó, hogy az iszlám országok rendelkeznek az autokrácia kockázati tényezőivel, azaz nagyobbak, szegényebbek és olajban gazdagabbak. Még az e tényezőket állandónak tekintő regressziós analízis szerint is kevesebb politikai jogot biztosítanak a több muszlimot számláló országokban.²⁴⁶ Márpedig a politikai jog nagyon is összefügg az erőszakkal, hiszen e jogok éppen azt jelentik, hogy nem hurcolnak börtönbe, ha felszólalok, leírok valamit, vagy találkozom a velem azonos nézeteket vallókkal.

Számos muszlim ország törvényei és gyakorlata mellett mintha elment volna a humanitárius forradalom. Az Amnesty International szerint a muszlim országok csaknem háromnegyedében alkalmaznak halálbüntetést – a nem muszlim országok csupán egyharmadában –, és sok helyen folyamodnak kegyetlen büntetéshez: megkövezéshez, tüzes vassal égetéshez, megvakításhoz, a nyelv vagy a kéz levágásához, sőt keresztre feszítéshez.²⁴⁷ Az iszlám országokban évente több száz millió lány nemi szervét csonkítják meg, amikor pedig felnőnek, bármikor leöntheti őket savval, de akár meg is gyilkolhatja apjuk, fiútestvérük vagy rájuk kényszerített férjük.²⁴⁸ Az iszlám országok utolsóként törölték el a rabszolgaságot (Szaúd-Arábia 1962-ben, Mauritánia csak 1980-ban), és az emberkereskedelmet eltűró országok többsége muszlim.²⁴⁹ Számos muszlim országban nem csupán a tövénykönyv ismeri a boszorkányság bűnét, hanem rendszeresen hoznak ítéletet ilyen ügyekben. 2009-ben például azért ítélték el egy eritreai férfit Szaúd-Arábiában, mert a nála lévő telefonnotesz hazája ábécéjének karaktereit tartalmazta, és ezt a rendőrség okkult szimbólumoknak minősítette. Háromszáz korbácsütést és több mint három év börtönbüntetést kapott.²⁵⁰

Az iszlám világban a vallásos babona mellett a becsület túlfellett kultúrája is támogatja az erőszakot. Khaled Fattah és K. M. Fierke politológus feltérképezte az iszlám szervezeteket átható „megaláztatás narratíváját”.²⁵¹ Hosszasan sorolják az iszlámmal szemben elkövetett támadásokat – a kereszties hadjáratok, a nyugati gyarmatosítás története, Izrael léte, az amerikai csapatok jelenléte arab földön, az iszlám országok gyenge teljesítménye –, és ezekkel igazolják a felelősnek vélt civilizáció tagjait és az ideológiailag nem elég tisztának ítélt muszlim vezetőket válogatás nélkül érő bosszút. Az iszlám radikális szárnya a népirtás klasszikus

ideológiáját követi: számukra a történelem erőszakos küzdelem, amelynek tetőpontján dicsőségesen leigázzák az emberiség menthetetlenül aljas osztályát. Az al-Kaida, a Hamász, a Hezbollah és az iráni rezsim szószólói démonizálják az ellenséges csoportokat (a cionistákat, a hitetleneket, a kereszteseket, a többsitenhívőket), az utópiát beharangozó millenniumi kataklizmáról prédikálnak, és igazolják teljes embercsoportok – zsidók, amerikaiak és az iszlám ellen szerintük vétők – elpusztítását.²⁵²

Bernard Lewis történész nem az egyetlen, aki feltette a kérdést: „Mi sikerült félre?” 2002-ben arab értelmiségiek egy bizottsága az ENSZ égisze alatt közzétette az *Arab Human Development Report* (Az emberi fejlődés arab jelentése) című programját, amelyet állításuk szerint „arabok írtak araboknak”.²⁵³ A szerzők megállapítása szerint az arab nemzeteket politikai elnyomás, gazdasági elmaradottság, a nők elnyomása, széles körű írástudatlanság és az eszmék világától való önkéntes elzárkózás sújtja. A jelentés megírásának idején a teljes arab világ kevesebb terméket exportált, mint a Fülöp-szigetek, kevesebb embert ért el az internet, mint Afrika Szaharától délre fekvő területein, a Dél-Koreában benyújtott szabadalmi kérelmek számának 2 százalékát nyújtották be, és ötödannyi könyvet fordítottak arabra, mint Görögország görögre.²⁵⁴

Nem volt ez mindig így. A középkorban az iszlám civilizáció egyértelműen fejlettebb volt, mint a kereszténység. Miközben az európaiaknak a kínzóeszközök kiötlésében merült ki minden találékonyságuk, a muszlimok őrizték a görög kultúrát, magukba szívták India és Kína civilizációinak tudását, és sokat tettek a csillagászat, az építészet, a térképészet, az orvostudomány, a kémia, a fizika és a matematika fejlődéséért. E korszak jelképes örökségei többek között az „arab számok” (amelyeket Indiából vettek át) és az olyan jövevényszavak, mint az *alkohol*, az *algebra*, az *alkímia*, az *alkáli*, az *azimut*, a *lombik* és az *algoritmus*. A Nyugat nemcsak a tudomány, hanem az emberi jogok területén is az iszlám mögött kullogott. Lewis megállapítja:

Ha a toleranciát vizsgáljuk, az iszlám alulmarad az összehasonlításban az utóbbi két-három évszázadban kialakult nyugati demokráciákkal szemben, de az iszlám a győztes, ha a keresztény és utódkeresztény társadalom és rezsim többségével hasonlítjuk össze. Az iszlám történelem egyetlen szelete sem vethető össze a nyugati társadalomban jellemző emancipációval, elfogadással és a másban hívők és nem hívők befogadásával, ugyanakkor az iszlám történelemben nyoma sincs a zsidók és a muszlimok spanyol száműzésének, az inkvizíciónak, az autodaféknak, a vallásháborúknak, nem beszélve az utóbbi időkben elrendelt vagy hallgatólagosan támogatott bűnökről.²⁵⁵

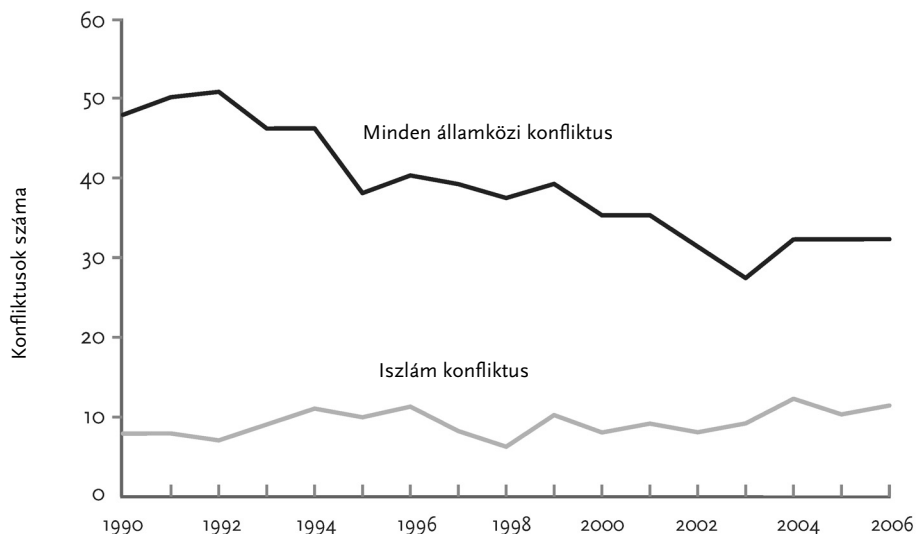
Miért veszítette el vezető szerepét az iszlám, miért nem alakult ki az értelem kora, a felvilágosodás és a humanitárius forradalom? Egyes történészek a Korán harcra-

sabb szemelvényeire mutogatnak, de a saját, népirtásokban bővelkedő Szentírásunkhoz képest nincs benne semmi, amit okos szövegmagyarázattal és a változó normákkal ne lehetne enyhíteni.

Lewis a mecset és az állam szétválasztásának történelmi hiányát nevezi meg a probléma gyökereként. Mohamed nem csupán spirituális, hanem politikai és katonai vezető is volt, és az iszlám államok csak az utóbbi időben foglalkoztak a világi és a szent intézmények szétválasztásának lehetőségével. Mivel minden intellektuális teljesítményt a vallás szűrőjével vizsgáltak meg, nem adódott lehetőség az új eszmék befogadására és beolvasztására. Lewis elmondja, hogy míg a filozófiai és matematikai műveket lefordították klasszikus görögről arabra, a verseket, drámákat és történelmi műveket nem. És míg a muszlimok gazdagon feldolgozták saját civilizációjuk történelmét, nem törődtek ázsiai, afrikai és európai szomszédaikkal és önnön pogány őseikkel. A klasszikus iszlám civilizáció oszmán örökösei már elutasították a mechanikus órákat, a szabványosított mértékegységeket, a kísérleti tudományt, a modern filozófiát, a vers- és prózafordításokat, a kapitalizmus pénzügyi eszközeit és, ami talán a legfontosabb, a nyomdagépet. (Mivel a Koránt arabul írták, a nyomtatást megszejtetésének bélyegezték.)²⁵⁶ A 4. fejezetben felvettem, hogy az európai humanitárius forradalmat az írástudó kozmopolitanizmus katalizálta, amely kiterjesztette az empátia körét, és létrehozta a liberális humanizmus bölcsőjéül szolgáló eszmék piacát. A vallás maradi hagyománya valószínűleg megakadályozta, hogy az új eszmék eljussanak az iszlám civilizáció központjába, így az megdermedt egy viszonylag illiberális fejlődési szakaszban. Mintha csak az elmélkedéseimet akarná megerősíteni, az iráni kormány 2010-ben korlátozta a humán szakokra felvehető diákok számát, mert a legfőbb vezető, Ali Háméini ajatollah szerint a humán tudományok „megingathatják a vallási elvekbe vetett hitet.”²⁵⁷

Bármi legyen is a történelmi ok, széles szakadék tátong a nyugati és az iszlám kultúra között. Samuel Huntington politológus híres elmélete szerint a szakadék új korszakot nyitott a világtörténelemben: a civilizációk összecsapását. „Euráziában ismét fellángoltak a harcok a civilizációk közötti nagy történelmi törésvonalak mentén – írta. – Különösen így van ez a muzulmán nemzetek tömbje határán, amely kifliként terül el Észak-Afrikától Közép-Ázsiáig. Ugyanakkor heves konfliktusok törtek ki egyrészt a muzulmánok, másrészt az ortodox szerbek között a Balkánon, a zsidók között Izraelben, a hinduk között Indiában, a buddhisták között Burmában és a katolikusok között a Fülöp-szigeteken. Vér folyik az iszlám összes határán.”²⁵⁸

Bár az írástudók körében népszerűvé vált a civilizációk összecsapásának drámai képe, a nemzetközi tanulmányok szakértői nemigen veszik komolyan. A világ vérfürdőinek túl nagy százaléka zajlik iszlám országokon belül és között (például Irak és Irán háborúja az 1980-as években és Kuvait iraki megszállása 1990-ben), és túl nagy százaléka zajlik nem iszlám országokon belül és kívül ahhoz, hogy a civilizációs törésvonalat a jelenlegi erőszak pontos összefoglalásának tekinthessük.

6.12. ábra. Iszlám és egyéb konfliktusok világszerte

Forrás: Gleditsch, 2008 adatai. „Iszlám konfliktus” a muszlim országokat vagy az iszlám ellenállási mozgalmakat vagy mindkettőt érintő konfliktus. Az adatokat Halvard Buhaug állította össze az UCDP/PRIO konfliktusokra vonatkozó adatbázisa és az iszlám konfliktusokkal kapcsolatos saját kódolása alapján.

És mint Nils Petter Gleditsch és Halvard Buhaug felhívja a figyelmet, bár az elmúlt két évtizedben a világ fegyveres konfliktusainak növekvő *aránya* érintett iszlám országokat és felkeléseket (az arány 20-ról 38 százalékra emelkedett), a konfliktusok *száma* nem nőtt. A 6.12. ábrán látható, hogy az iszlám konfliktusok száma nagyjából változatlan maradt, míg a világ többi része békésebbé vált: ezt a jelenséget nevezem új békének.

A legfontosabb azonban az, hogy az „iszlám civilizáció” koncepciója komoly kárt okoz annak az 1,3 milliárd férfinak és nőnek, akik a legkülönbözőbb országokban élnek, Maliban, Nigériában, Marokkóban, Törökországban, Szaúd-Arábiában, Bangladesben és Indonéziában. És nem elég, hogy az iszlám világ földrészekre és országokra oszlik, egy másik megosztottság még ennél is kritikusabb. A nyugatiak többsége kétféle muszlimot ismer: a fatvákkal és dzsihádozókkal szalagcímekre kerülő fanatikusokat és a rajtuk uralkodó és az olajban dúskáló autokratákat. Az egyelőre hallgatag (és sokszor elhallgattatott) többség csekély szerepet játszik az előítéleteinkben. Lehetséges volna, hogy 1,3 milliárd muszlimra egyáltalán nem hatott a világ többi részén az elmúlt évtizedekben végigsöprő liberális hullám?

A választ részben egy átfogó Gallup-felmérés adja meg: 2001 és 2007 között harmincöt országban vizsgálták a muszlimok viszonyulásait, ami a világ iszlám népességének 90 százalékát jelenti.²⁵⁹ Az eredmények megerősítik, hogy az iszlám

államok többségéből nem lesz egyhamar világi liberális demokrácia. Egyiptomban, Pakisztánban, Jordániában és Bangladesben a muszlimok többsége azt szeretné, ha a saría, az iszlám jog mögött húzódó alapelvek jelentenék a törvényhozás egyetlen forrását, és az országok többségében a többség legalább az egyik forrásnak a sariát igényli. Ugyanakkor az amerikaiak többsége a Bibliát látná szívesen a törvényhozás egyik forrásaként, és valószínűleg nem azt szeretnék, ha a vasárnap dolgozó embereket halálra köveznék. A vallás táptalaja a zavaros allegória, a senki által nem olvasott szövegek iránti elkötelezettség és a jó szándékú képmutatás többi formája. Ahogy az amerikaiak Biblia-kötődésére, úgy a muszlimok saríakötődésére is igaz, hogy inkább jelképesen ragaszkodnak a kultúrájuk javaként észlelt morális összefüggésekhez, és nem arról van szó, hogy szó szerint kövezéssel büntetnék a házasságtörő nőket. A gyakorlatban inkább a saría liberális célokat szolgáló kreatív és találékony értelmezése jellemző, nem az elnyomó, fundamentalista olvasat. (Végül a nigériai nőt sem végezték ki.) A muszlimok többsége valószínűleg ezért nem érez ellentmondást a saría és a demokrácia között. Hiába tesznek hitet a saría eszméje mellett, a túlnyomó többség szerint a vallási vezetőknek nem szabad közvetlen szerepet vállalniuk az ország alkotmányának kidolgozásában.

Bár a muszlimok többsége nem bíz az Egyesült Államokban, nem biztos, hogy ennek a Nyugattal kapcsolatos általános antipátia vagy a demokratikus elvek iránti ellenérzés az oka. Számos muszlim úgy érzi, hogy az Egyesült Államok *nem* akarja elterjeszteni a demokráciát a muszlim világban, és bizonyos szempontból igazuk is van: hiszen az Egyesült Államok autokrata rezsimeket támogatót Egyiptomban, Jordániában, Kuvaitban és Szaúd-Arábiában, megtorpedózta a Hamász megválasztását a palesztin területeken, 1953-ban pedig hozzájárult a demokratikusan megválasztott iráni Moszadek megdöntéséhez. Franciaországról és Németországról kedvezőbben nyilatkoznak, és 20-40 százalékuk csodálja a nyugati kultúra „igazságos politikai rendszerét, az emberi értékek tiszteletben tartását, a szabadságot és az egyenlőséget”. Több mint 90 százalékuk rögzítené nemzete alkotmányában a szólásszabadságot, és nagyon sokan támogatják a vallás- és gyülekezési szabadságot is. A jelentős muszlim országokban mindkét nem komoly többsége szerint a nőknek a férfiak befolyása nélkül jár a szavazati jog, bármilyen munkát végezhetnek, ugyanolyan törvényi jogokat élvezhetnek, mint a férfiak, és a legmagasabb kormányzati szinteken szolgálhatnak. Azt pedig már láttuk, hogy a muszlim világ elsöprő többsége elutasítja az al-Kaida-féle erőszakot. A Gallup-felmérésben a válaszolók mindössze 7 százaléka helyeselte a szeptember 11-i támadásokat, és ez még az al-Kaida 2007-es népszerűségvesztése előtt volt.

És mi a helyzet a politikai erőszakot célzó mozgósítással? A Maryland Egyetem kutatói megvizsgálták 102 észak-afrikai és közel-keleti alulról szerveződő muszlim mozgalom célkitűzéseit, és megállapították, hogy 1985 és 2004 között 54-ről 14 százalékra csökkent az erőszakot támogató szervezetek aránya.²⁶⁰ Az erőszakmentes tiltakozáshoz ragaszkodó szervezetek aránya a háromszorosára,

a választói politikát folytatók aránya a kétszeresére nőtt. E változások enyhíteték a terrorizmus áldozatainak 6.11. ábrán látható görbéjét, és ezek tükröződnek a szalagcímekben is, amelyek a néhány évvel ezelőtti állapotokhoz képest jóval kevesebb terrorista-erőszakról számolnak be Egyiptomból és Algériából.

Az iszlám elszigeteltségét a liberalizáló erők is fokról fokra csökkentik: az olyan független hírügynökségek, mint az Al Jazeera, az Öböl-országokban működő amerikai egyetemi campusok, az internet és a közösségi oldalak elérhetősége, a globális gazdaság kísértései, valamint a nők jogaira vonatkozó nyomás a helyben élő nők, a nem kormányzati szervezetek és a nyugati szövetségesek részéről. Előfordulhat, hogy a konzervatív ideológusok ellenállnak ezeknek az erőknek, és örökre a középkorba kényszerítik a társadalmukat. De az is lehet, hogy nem így lesz.

2011 elején, amikor ezt a könyvet már nyomdába akartam vinni, egyre duzzadó tiltakozó mozgalom vetett véget a tunéziai és egyiptomi vezetők uralmának, és már a jordániai, bahreini, líbiai, szíriai és jemeni rezsimeket is fenyegeti. Az események kimenetele kiszámíthatatlan, de a tiltakozók szinte kizárólag erőszakmentesek voltak, nem az iszlámra hivatkoztak, és a globális dzsihád, a kalifátus helyreállítása és a hitetlenek kivégzése helyett a demokrácia, a jó kormányzás és az erős gazdaság iránti vágy hajtotta őket. A változás szele ellenére is elképzelhető, hogy egy iszlamista zsarnok vagy radikális forradalmi csoport a lakosság akarata ellenére elsöprő háborút indít. Valószínűbb azonban, hogy soha nem következik be „a várható háború az iszlámmal”. Kicsi a valószínűsége, hogy az iszlám nemzetek egyesülnek, és hadat üzennek a Nyugatnak: túlságosan sokfélék, és nem táplálnak irántunk az egész civilizációt átfogó ellenérzéseket. A muszlim országok egy része, Törökország, Indonézia és Malajzia fontos lépéseket tett a viszonylag liberális demokrácia irányába. Némely országban továbbra is gazemberek irányítanak majd, de a mi gazembereink. Lesz, aki megpróbálja majd megvalósítani a saría-demokrácia önellentmondását. Valószínűleg egyik országot sem az al-Kaida ideológiája irányítja majd. Így tehát három veszély fenyegeti az új békét: a nukleáris terrorizmus, az iráni rezsimek és klímaváltozás.

Bár a hagyományos terrorizmus, mint John Kerry baklövéséből is tudjuk, inkább rendőrségi fellépést igénylő bosszantó elem, mintsem az élet szövetét érintő fenyegetés, a tömegpusztító fegyverekkel rendelkező terrorizmus egészen más lapra tartozik. A milliók halálát követelő támadás eshetősége nem csupán elméleti lehetőség, hanem nagyon is egybevág a terrorizmus statisztikáival. Aaron Clauset és Maxwell Young informatikus Kristian Gleditsch politológussal karöltve logaritmuspapíron ábrázolta tizenegyezer terrortámadás halálos áldozatát, és a számok egyenes vonallá álltak össze.²⁶¹ A terrortámadások hatványtörvény-eloszlást követnek, ami azt jelenti, hogy a mögöttük álló mechanizmus valószínűtlenné, de nem csillagászati mértékben valószínűtlenné teszi a szélsőséges eseményeket.